

В. С. Лопаков

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Ключеві слова: пенсія, пенсійне забезпечення, пенсійне страхування, реформування.

Ключевые слова: пенсия, пенсионное обеспечение, пенсионное страхование, реформирование.

Key words: pension, pension providing, pension insurance, reformation.

Проблема правового регулювання пенсійного забезпечення є однією із найактуальніших. Суспільно-економічні перетворення, які відбуваються в Україні, торкаються усіх сфер життєдіяльності людини, і пенсійне забезпечення громадян не є винятком. Покращення рівня життя, добробуту, забезпечення у випадку інвалідності чи хвороби, а насамперед у старості були, є і будуть важливими для кожної людини. Створення нової, всеохоплюючої і справедливої системи пенсійного забезпечення населення, як вірно відзначає І. Оклей — процес тривалий, багатоступеневий, тісно пов'язаний з економічними, фінансовими, адміністративними реаліями [10].

Враховуючи суспільне значення пенсійного забезпечення, в даній статті зробимо спробу більш детально дослідити його становлення на території сучасної України, тому що вивчення історичного досвіду в період реформування чинної пенсійної системи є актуальним, а зазначене питання недостатньо висвітлено у вітчизняній історичній літературі.

Слід зазначити, що термін «пенсійне забезпечення» змінювався в процесі історичного розвитку під впливом багатьох факторів, серед яких можна назвати традиції, менталітет народу, економічні та соціальні процеси та інші. Конкретний зміст і обґрунтування згаданих понять у багатьох країнах з'явилося не одразу [11].

В Україні перші згадки про відшкодування збитків, завданих життю людини, датовано X–IX ст. Такі дані збереглися у давньоруських літописах, а також у збірнику законів Ярослава Мудрого «Руська права» [1]. Такі виплати були прототипом виплат по втраті годувальника в Україні.

У феодальний період, коли панувало натуральне господарство, основною виробничою одиницею стає сім'я. Робота у сільському господарстві або в ремісничій майстерні виконувалася усіма працездатними членами родини незалежно від віку і статі. Усі члени родини користувалися плодами цієї роботи, причому люди похилого віку та непрацездатні особи мали однакове право на використання продуктів, виготовлених сімейним господарством.

При виникненні купецьких гільдій та ремісничих цехів організовується відповідна взаємодопомога у зв'язку з нещасними випадками, каліцтвом, хворобою [8].

Матеріальне забезпечення непрацездатних у сучасному розумінні з'являється при зародженні машинного виробництва. Розвиток мануфактур і фабрик віддаляє робоче місце від родинного дому, а тим більше від сімейного виробництва. Такий розвиток економіки призводить до того, що праця у сімейному господарстві перестає бути основним засобом для матеріального забезпечення родини. Основним джерелом для матеріального забезпечення стає індивідуальна праця кожного з членів родини у роботодавця.

Страховання в Україні розвивалося на теренах Галичини та Буковини. У 1861 р. розпочало свою діяльність «Краківське товариство взаємного страхування», назване «Флоріанкою». З 1869 р. товариство розпочало страхування життя.

Розвиток галузі страхування був полегшений з прийняттям австрійським парламентом у 1867 р. закону про товариства та закону про кооперативні спілки у 1873 р. Проте міністерство фінансів Австро-Угорської імперії не давало дозволу на створення власної (української) страхової установи. І лише після зміни керівництва міністерства фінансів Австро-Угорської імперії у 1891 р. було отримано рішення про відкриття кооперативного товариства взаємного страхування «Дністер» [15]. Це поклало початок формуванню страхового ринку України.

На території України, що входила до складу Російської імперії, сфера соціального страхування набула розвитку у кінці XIX ст. У 90-х рр. XIX ст. одеські підприємці розпочали страхування робітників на випадок тимчасової непрацездатності, інвалідності та смерті. У 1894 р. були застраховані робітники 22 підприємств. Згодом таке страхування розповсюдилося по інших містах Херсонської губернії.

У 1899 році розпочало свою діяльність перше в Україні Товариство взаємного страхування робітників та ремісників від нещасних випадків із їхніми робітниками. Згодом в Одесі у 1905 р. було створено Чорноморське товариство взаємного страхування судновласників від нещасних випадків із їхніми робітниками і службовцями, котре діяло у приморських річкових портах та портах Чорного і Азовського морів [2].

На початку ХХ ст. в Україні було зроблено спробу створити страхове товариство «Любов», яке основною спеціалізацією мало страхувати пенсії на випадок удівства та допомоги на випадок сирітства. Товариство так і не розпочало свою діяльність через недостатню кількість охочих застрахуватись.

З часом професор Чернівецького університету Стефан Смаль-Стоцький зробив спробу знову створити страхове товариство такого типу, як попереднє (товариство «Любов»). Його спроба виявилася вдалою, і 1911 р. в Чернівцях розпочало свою діяльність Товариство взаємного страхування життя і пенсій «Карпатія».

Характерною рисою діяльності Товариства взаємного страхування життя і пенсій «Карпатія» було всеохоплення страхового ринку, щоб люди різного статку могли скористатися страховими послугами. Так, з 1912 р. до 1924 р. прибуток зріс на 24 тис. крон і становив 26 тис. крон [9].

На початку ХХ ст. у Львові функціонувала низка пенсійних фондів. Одним з яскравих прикладів був Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів у Львові. Відповідно до статуту метою діяльності фонду було: забезпечення пенсією по віку працівників міських електричних закладів та виплата пенсій по втраті годувальника родичам у випадку смерті працівника міських електричних закладів.

Розмір пенсії формувався від періоду членства у пенсійному фонді. Після 10 років членства пенсія становила 40 % від заробітної плати і з кожним роком зростала на 2,4 %. Відповідно після 35 років членства пенсійна виплата становила 100 % (максимум) службових виплат [14].

У Російській імперії на початку ХХ ст. було прийнято закон «Про пенсії робітникам державних гірничих заводів та рудників за рахунок роботодавців, винних у шкоді, завданій здоров'ю» (1901 р.) та закон «Про винагороду потерпілим ро-

бітникам державних заводів унаслідок нещасних випадків» (1903 р.), що стосувалися соціального забезпечення [2].

До жовтневого перевороту 1917 р. на території Росії та України пенсійне забезпечення не враховувало вік, хоча вже з початку ХХ століття країни Європи враховували вік при виплатах у соціальній сфері.

У Радянському Союзі, до якого Україна належала до 1991 р., пенсійного фонду, як окремої організації, не існувало. Начисленням і виплатою пенсій займалися установи соціального захисту населення.

В УРСР кошти для виплати пенсій формувались централізовано згідно з Законом СРСР «Про державні пенсії» від 1967 р. [6]. Тобто виплата пенсій забезпечувалася державою за рахунок коштів, які щорічно виділялися із державного бюджету СРСР, в тому числі і з бюджетних коштів фонду державного соціального страхування, які утворювалися із внесків підприємств, установ та організацій без будь-яких відрахувань із заробітної плати.

Для отримання пенсії за віком у Радянському Союзі громадянина необхідно було досягнути певної вікової межі. Насамперед, щоб отримати пенсію за віком працівникам колгоспів потрібно було досягнути віку 65 років для чоловіків, а для жінок — 60 років. Водночас люди робітничих спеціальностей виходили на пенсію значно раніше: чоловіки досягнувши віку 60 років, а жінки — 55 років. Згодом такі вікові обмеження було знято, адже така система встановлювала не рівні права виходу на пенсію різних верств населення. Постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по подальшому підвищенню благоустрою радянського народу» від 1967 р. було прийнято, що незалежно від соціального статусу громадянина на пенсію по віку чоловіки та жінки виходять при досягненні 60 та 55 років відповідно [12]. Законами СРСР «Про державні пенсії» та «Про пенсії і дотації членам колгоспів» передбачалося не лише єдиний вік виходу на пенсію, але й єдині вимоги до стажу. Для чоловіків стаж, який давав змогу отримувати пенсію по віку, становив 25 років. Для жінок цей стаж становив 20 років.

Таке поняття, як вислуга років, не поширюється на членів колгоспів, оскільки у колгоспному виробництві немає категорії працівників, в яких спад професійної працездатності характеризувався б не стажем роботи, а віком.

Пенсії по інвалідності внаслідок загального захворювання призначалися, як правило, при рівних вимогах до стажу (за лежно від віку та незалежно від соціального статусу).

Пенсійне забезпечення здійснювалося на основі рішень державних органів експертизи працездатності, які були для всіх категорій населення. У СРСР використовувався єдиний перелік показників, за наявності яких інвалідність встановлювалася безтерміново.

У СРСР встановлювався мінімальний розмір пенсії, який у 1981 р. становив 70 карбованців у місяць. Такий мінімальний розмір пенсії утримувався до 1990 року [13]. З 1990 р., після розпаду СРСР, Україна почала переходити від командно-адміністративної економіки до ринкової.

На сьогодні процеси реформування економіки України не завершилися, проте 1990–1999 рр. були кризовими для системи соціального забезпечення України. З розпадом СРСР у країні почалися скачки інфляції. У системі соціального забезпечення створився дефіцитний бюджет. Інфляційні процеси не давали змогу акумулювати необхідну кількість коштів для виплати пенсій та соціальних допомог. Для забезпечення виконання Закону України «Про пенсійне забезпечення» від 1991 р. було створено Пенсійний фонд України як самостійну фінансову структуру. Кошти фонду не включаються до державного бюджету і не можуть бути використані на інші виплати пенсій і допомог [5].

Основним законом, у діяльності Пенсійного фонду України, до 2004 р. був Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 1991 р. З 2004 р. його замінив Закон «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 2003 р. [4].

На даному етапі становлення пенсійної системи України є нагальною необхідністю її реформування. Впродовж 1991–1999 рр. було ухвалено понад 20 законів та декілька указів президента, котрі регулюють пенсійну систему. Проте недовідченість у сфері соціальної політики призвела до несправедливості у цій галузі, адже особи, що сплачували внески, отримували пенсію на рівні з тим, хто не сплачував внески. Проведення пенсійної реформи є невід'ємною частиною пенсійної політики.

Джерела та література

1. Артюх Т. М. Страхування життя і його розвиток в Україні// Фінанси України. — 2000. — № 9.
2. Губар О. Є. Соціальне страхування у забезпеченні суспільного добробуту// Фінанси України. — 2002. — № 8.
3. Економічний словник/ За ред. П. І. Багрія, С. І. Дорогунцова. — К., 1973.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р, № 1058-IV.
5. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 р. за № 1788-XII.
6. Закон СРСР «Про державні пенсії» від 14.09.1967 року.
7. Закон СРСР «Про пенсії і допомогу членам колгоспів» від 15.07.1964 року.
8. Іваськевич І. О. Організація соціального забезпечення: Навч. посібник. — Тернопіль: Економічна думка, 2003.
9. Клапків М. С. З історії зародження національного страхового ринку// Фінанси України — 1998, № 1.
10. Оклей. До питання становлення і розвитку законодавства про пенсійне забезпечення: історико-правовий аспект // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — 2. — С. 239.
11. Пенсійна система України: Навч. посіб. / За заг. ред. Грушка В. І. — К.: Кондор, 2006. — С. 28.
12. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи по подальшому підвищенню благоустрою радянського народу» від 26 вересня 1967 року.
13. Розпутенко І. В. Державні видатки в перехідних економіках — К., 1998.
14. Трубич С. Ю., Швець В. Є. Формування системи соціального страхування// Фінанси України. — 2000, № 2.
15. Якимів А. І. Формування і розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні. — Львів: Афіша, 2003.

Анотації

Лопаків В. С. История развития пенсионного обеспечения в Украине.

Работа посвящена освещению истории развития пенсионно-страхового дела в Украине начиная со времен Ярослава Мудрого и до сегодняшнего дня. Рассмотрены развитие пенсионной сферы во времена Советского Союза и в первые годы независимости Украины.

Lopakov V. S. A pension problem is in Ukraine.

The histories of pension-insurance business in Ukraine starting from the times of Yaroslav Mudryy up to now were studied. The development of the sphere of pension assurance at the times of Soviet Union and in the first year of the independence of Ukraine.

О. А. Шановська

ПРОТИСТОЯННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ВЛАДИ ЗА ЧАСІВ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»

Ключові слова: інтелігенція, влада, розвинутий соціалізм, радянська політична система.

Ключевые слова: интеллигенция, власть, развитый социализм, советская политическая система.

Key words: intelligentsia, government, developed socialism, soviet political system.

Актуалізація вивчення інтелектуальної історії, формування інтересу науковців до аналізу міжособистісних відносин в інтелектуальному середовищі [1] розширює сферу дослідження історичної діяльності інтелігенції та умов, в яких вона відбувалася і які в тій чи іншій мірі її детермінували. Нові методологічні підходи дозволяють побачити різні грані того чи іншого історичного явища, пов'язаного з діяльністю інтелігенції, зокрема і непростих взаємовідносин інтелігенції та влади епохи «розвинутого соціалізму».

Дана стаття лише ставить проблему вивчення взаємовідносин інтелігенції та влади в Україні в умовах кризи радянської політичної системи 1965–1985 років. Означена проблема є багатогранною і пов'язана з культурною та політичною історією. Через обмеженість обсягу статті неможливо реконструювати історію взаємодії інтелігенції та влади у вказаний період, виявити основні характеристики інтелігенції та влади як учасників діалогу в різних сферах суспільного життя, комплексно проаналізувати механізми взаємовідносин влади та інтелігенції через культуру у всіх її галузях. У статті залишено поза увагою питання руху опору української інтелігенції, яке серед всіх інших пов'язаних із вказаною проблемою питань найбільш ґрунтовно досліджене в історіографії [2].